

**Соломка Тамара Миколаївна,
кандидат психологічних наук,
доцент кафедри психології
Інституту соціальних наук і самоврядування
Міжрегіональної академії управління персоналом**

ЕКСПЛІКАЦІЯ ОСОБИСТІСНИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ У ПРОЦЕСІ ПРОФЕСІЙНОЇ САМОІДЕНТИФІКАЦІЇ

Анотація. У статті уточнено поняття феномену самоідентифікації, набуття навичок самостійної навчально-наукової та, власне, практичної діяльності майбутніх фахівців стосовно прагнення до саморозвитку, досягнення визначеної мети та професійної самоідентифікації. Обґрунтовано залежність процесів та явищ, що виникають під час професійної підготовки від характеристик та особливостей індивідуальних якостей, які імпліцитно детермінують особистісні, навчальні і професійні досягнення в цілому.

Ключові слова: феномен самоідентифікації, професійна підготовка, індивідуальні якості, професійна самоідентифікація.

Соломка Тамара Николаевна

ЭКСПЛИКАЦИЯ ЛИЧНОСТНЫХ КАЧЕСТВ СТУДЕНТОВ В ПРОЦЕССЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ САМОИДЕНТИФИКАЦИИ

Аннотация. В статье уточняется понятие феномена самоидентификации, приобретения навыков самостоятельной учебно-научной и, собственно, практической деятельности будущих специалистов относительно стремления к саморазвитию, достижению определенной цели и профессиональной самоидентификации. Обоснована зависимость процессов и явлений, возникающих во время профессиональной подготовки от характеристик и особенностей индивидуальных качеств, которые имплицитно детерминируют личностные, учебные и профессиональные достижения в целом.

Ключевые слова: феномен самоидентификации, профессиональная подготовка, индивидуальные качества, профессиональная самоидентификация.

Tamara Solomka

EXPLICATION OF PERSONAL QUALITIES OF THE STUDENTS IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL IDENTITY

Abstract. The article clarifies the notion of phenomenon of identity, skills training and independent scientific and practical activities of future specialists regarding the pursuit of self-development, achieving a certain goal and professional identity. Justified the addiction processes and phenomena that occur during training on the characteristics

and specificities of individual qualities that implicitly determine personal, educational and professional achievements in General.

Key words: *the phenomenon of self-identification, professional preparation, personal qualities, professional identity.*

Постановка проблеми

Головним завданням сучасної вищої освіти є інтенсивний пошук психолого-педагогічних основ нової особистісно-центрованої моделі професійної підготовки компетентного фахівця, яка має відповідати сучасному стану розвитку нашого суспільства. Ефективність виконання такого завдання та його успішність в цілому залежать не лише від отриманих студентами теоретичних знань і навичок дослідницько-пошукової діяльності, а й від володіння загальнонауковими методами розв'язання різних видів проблем у виробничих та соціокультурних ситуаціях (зокрема кризових), що швидко змінюються. Перспективним вважається напрям набуття навичок самостійної навчально-наукової та, власне, практичної діяльності майбутніх фахівців стосовно прагнення до саморозвитку, досягнення визначеної мети та професійної самоідентифікації. Таким чином, досягнення високого рівня професійної компетентності та професійної майстерності, які відображають галузеву специфіку професійної діяльності, особливості професійних знань і відносин, обумовлені особливостями протікання професійної самоідентифікації та успішності її формування.

Актуальність проблеми дослідження. Визначальні тенденції оновлення професійної підготовки у сучасній вищій освіті в Україні, трансформування моделі підготовки фахівців у певній галузі та приведення вітчизняних галузевих стандартів підготовки професійних кадрів до міжнародних вимог окреслили нові перспективні напрями професійної діяльності.

Тому у вищих навчальних закладах інтенсивно ведеться пошук конструктивних шляхів вирішення цієї проблеми шляхом апробації оптимальних технологій навчання студентів. Здійснюється розробка, удосконалення й упровадження у навчальний процес психолого-педагогічних інновацій, що розглядаються у науковій літературі як найбільш успішна альтернатива традиційним підходам у професійній підготовці фахівців. Відзначимо, що актуальність таких досліджень підсилюється низкою суперечностей, які виникають між: потребою України у висококваліфікованих фахівцях найвищого освітньо-кваліфікаційного рівня у певних галузях та відсутністю професіограм та моделей їхньої професійної підготовки; посадовими інструкціями первинних посад та змістом теоретичної і практичної підготовки цих фахівців; вимогами до якості підготовки випускників і неналежним рівнем сформованості у них професійних компетенцій та готовності до професійної діяльності на первинних посадах; необхідністю приведення форм, методів і засобів навчання у вищих навчальних

зкладах до вимог часу та переважанню традиційних підходів у професійній галузевій підготовці; потребою у всебічному оцінюванні рівнів готовності студентів до професійної діяльності та невизначеністю відповідних критеріїв і показників.

Актуальність розв'язання зазначених суперечностей підкреслюється необхідністю дієвого вдосконалення професійної підготовки, що досі не знайшло достатнього осмислення й узагальнення у сучасній психолого-педагогічній науці.

Аналіз останніх досліджень та публікацій

У науковій літературі, присвяченій проблемам особистісної тотожності, у контексті професіогенезу зустрічаються різні тлумачення основних понять: «професійна підготовка», «професійна компетентність», «професіоналізм особистості», «професійний розвиток», «професійне становлення», «професійна компетентність» тощо. При цьому зазвичай особистісним чинникам приділяється значна увага.

Вивченню стійких змін особистості, які вона осмислює, рефлексує та усвідомлює як результат нового професійного досвіду, присвячені спеціальні дослідження широкого загалу вчених. Становлення і розвиток творчих основ професійної діяльності людини як суб'єкта особистісного розвитку розглядали Л. Божович, В. Давидов, Г. Костюк, О. Леонт'єв, С. Рубінштейн у контексті проблематики психології особистості, що потребує комплексного філософського, соціологічного та психологічного вивчення.

У зарубіжній психології такі зміни позначаються як «інтеграція» (З. Фрейд), «індивідуація» (К. Юнг), «компенсація» (А. Адлер), «персоналізація», «особистісне зростання» (К. Роджерс), «самоактуалізація» (А. Маслоу), «підсилення «Я» (біхевіористична орієнтація) тощо.

Аналіз наукових розробок О. Бондарчук, І. Галецької, Е. Зеєр, Л. Карамушки, Н. Клокар, О. Філь, Н. Кривоконь, М. Пряжникова, В. Семиченко показує, що в них так чи інакше висвітлюються особливості та проблематика професійної підготовки в умовах академічної діяльності ВНЗ. При цьому провідними є аспекти, які пролягають у межах особистісної та професійно-діяльнісної складових. Ці складові настільки взаємообумовлені та взаємопов'язані, що замикаються в єдину проблематику професійно-особистісного проектування та становлення функціональної особистості фахівця.

Виклад основного матеріалу

Процеси і явища, що виникають під час професійної підготовки у ВНЗ, залежать від характеристик та особливостей індивідуальних якостей студентів, які імпліцитно детермінують особистісні, навчальні та професійні досягнення у таких сферах:

- академічній (володіння теоретичними основами професії);
 - інструментальній (володіння базовими професійними навичками);
- технологічній (здатність поєднувати теорію і практику);

- соціокультурній (розуміння соціального, культурного та економічного середовищ, де здійснюється професійна діяльність);
- прогностичній (передбачення змін, важливих для професії, готовність до них);
- комунікативній (ефективне професійне спілкування).

На наш погляд, у сучасній науковій думці позначається певна криза у трактуванні цього аспекту професіоналізації, яка має двоїтий характер: з одного боку, це криза самих традиційних форм ідентичності, з іншого – криза традиційного розуміння ідентичності, що виявляється в неповноті і фрагментарності розробленого для її опису наукового апарату. Об'єднувальним принципом, що дає змогу зберегти ці аспекти як методологічний критерій визначення ідентичності у процесі професійної підготовки, є звернення до сфери самосвідомості у таких виявах: 1) як усвідомлення самоідентифікації; 2) її емоційне переживання; 3) форма її соціальної репрезентації.

Таким чином, професійна самоідентифікація постає як *комплекс когнітивних, психологічних і соціально-структурних проявів*, а отже, є фактом свідомості, одночасно з цим об'єктивуючись як соціальний (у вигляді стійких структур та явищ, що виникають на її основі) і унікальний особистий досвід. Таке розуміння дає можливість розглядати форми професійної самоідентифікації на різних рівнях. При цьому ідентичність бачиться тут не в якомусь вузькому контексті – як поняття суто психологічне або соціальне — а, насамперед, як феномен переживання сенсу щодо обраної професії.

У зв'язку з цим, очевидно, постає питання про необхідність вивчення експлікації особистісних якостей студентів у процесі професійної самоідентифікації. Особистісно центрована тенденція сучасного освітнього простору розвивається у напрямі розширення меж, більшої свободи вибору, варіативності у побудові власних можливостей саморозвитку. З іншого боку, особистісно центрований освітній процес — це система, яка структурно і змістовно передбачає розгортання тих особистісних якостей студентів (суб'єктів освітньої діяльності), які імпліцитно сприяють досягненню мети діяльності (наприклад: акуратність, цілеспрямованість, настирливість, обізнаність тощо), прагненню до самоактуалізації.

Ключова роль в особистісно центрованому підході до навчальної академічної діяльності належить процесу професійної самоідентифікації як комплексу модельованих альтернативних умов просування до визначеної мети — стати фахівцем у обраній галузі.

Кризові ситуації, які виникають на різних рівнях професійної самоідентифікації, найчастіше мають своїм підґрунтям проблеми та конфлікти, що супроводжуються низькою самокритичністю особистості, слабкою рефлексією, використанням захисних механізмів і поведінкових стереотипів для виправдання

своїх емоційних прагнень і установок, емоційною нестриманістю й низьким рівнем саморегуляції поведінки, завищеними самооцінкою та рівнем домагань, прагненням до стереотипізації й ригідності мислення і поведінки, з агресивністю тощо.

Феномен самоідентифікації є одним з центральних питань у вивченні явищ професійної діяльності. Форми її проявів можуть досить непрогнозовано виявлятися в одному суб'єкті, актуалізуючись одночасно як когнітивна і соціальна єдність, або послідовно у відповідь на різні соціокультурні виклики.

У дослідженні професійної самоідентифікації особистості як соціально-психологічної проблеми Н. Кривоконь встановила вплив фактора сформованості індивідуальних стереотипів цієї професії, співвіднесення їх з поглядами, виробленими в суспільстві. Наголошується також на співвіднесеності життєвих цілей, задатків, здібностей з об'єктивними можливостями їх реалізації в сфері праці. Дослідниця розглядає професійну самоідентифікацію як результат фахової підготовки та професійного становлення та зумовленість такими чинниками: професійними образами «Я», професійними рисами та особистісними якостями, мотиваційними характеристиками, ціннісно-потребовими орієнтирами, формувальними впливами⁵.

Коло наукового інтересу у дослідженнях І. Галецької охоплює аспекти формування життєвих перспектив, прогнозування можливої втрати особистісної ідентичності у виборі професії та розчарування і бажання перекваліфікуватися².

На думку Е. Зеєра, професійна самоідентифікація є емоційно забарвленим ставленням особистості до свого місця у професійному світі, що характеризує рівень соціально-психологічної зрілості особистості³.

Теоретико-методичні дослідження М. Пряжникова, які стосуються основ активізації професійного самовизначення, включають змістово-сміслові характеристики та моделі, що відображають *взаємозв'язок самовизначення особистості та формування її внутрішньої активності*⁶.

Ідеєю досліджень О. Бондарчук є думка про те, що досвід навчально-професійної діяльності та можливості професійного і соціокультурного простору, в якому перебуває студент, становлять зміст його особистісного розвитку, що є аутентичним стосовно проблеми самоідентифікації. При цьому у ціннісній вертикалі домінуючими рівнями є прагнення до забезпечення, насамперед, фізіологічних потреб на індивідуальному рівні існування; орієнтація на себе, коли

⁵ Кривоконь Н. І. Соціально-психологічні чинники професійної самоідентифікації фахівців системи соціального захисту населення : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук : 19.00.05 / Н. І. Кривоконь ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — К., 2002. — 20 с.

² Галецька І. І. Психологічні чинники професійної ідентифікації студентської молоді / І. І. Галецька, А. В. Пендюк // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: наукові записки РДГУ. — 2007. — Вип. 37. — С. 39.

³ Зеєр Э. Ф. Психология профессии / Э. Ф. Зеер. — М. : Академ. проект, 2003. — 336 с.

⁶ Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. — М. ; Воронеж, 1996. — 253 с.

розвиток особистості розглядається як самоціль або як досягнення престижу завдяки змагальному самоствердженню; орієнтація «на інших», професійну спільноту (потреби у визнанні), інклюзивне самоствердження; реалізація сутнісної автентичності, прагнення реалізувати свої здібності і таланти, істинне самоствердження тощо; орієнтація на пошук смислу життя, сприяння розвитку інших людей; духовна, творча самоактуалізація, самотрансценденція¹.

Наукове осмислення проблем професійної підготовки у працях В. Семиченко також включає з'ясування суті, проблеми і перспективи професійної підготовки студентів вищих навчальних закладів. Вчена зазначає, що проблеми розкриття цілісної структури професійної діяльності і розвитку особистості найчастіше *випадають із актуальних напрямів роботи зі студентами*. При цьому завданням ВНЗ є вивчення серед студентських проблем деструкції особистісної ідентифікації студентів, адже саме студентський вік є головним періодом консолідації образу «Я», формування адекватної «Я-концепції»⁷.

Отже, процес професійної самоідентифікації складається з таких компонентів: мотиваційно-ціннісний (вибір особистісно значущої системи пріоритетів у формуванні ставлення до процесу отримання знань як до цінності, переживання персоналізації власної творчості у контексті утилітарних, прагматичних аспектів академічної діяльності); діяльнісний компонент (формування й розвиток студентів як суб'єктів майбутньої професійної діяльності та соціальних відносин, основа активності особистості – потреби в діяльності, змінах, перетворенні себе й світу та відповідальності щодо їх здійснення, опановування структур, етапів, способів реалізації власних творчих здібностей); рефлексивний компонент (самосвідомість, опосередкована динамікою взаємодії оцінки й самооцінки, рівня домагань і можливостей, розвиток здатності до рефлексії, оволодіння засобами саморегуляції, самовдосконалення); компонент соціальних очікувань і викликів (розвиток адекватних сподівань щодо соціальної компетентності особистості) (див. рисунок).

Відповідно до здійсненого аналізу ми можемо визначити професійну самоідентифікацію як *мотив* (саморух особистості до «вершин професіоналізму» починається з професійної підготовки, передбачає формування професійної спрямованості та системи професійних знань, умінь і навичок, набуття досвіду теоретичного і практичного розв'язання професійних ситуацій і завдань і складається з п'яти основних рівнів) і процес (структура і зміст механізму професійної самоідентифікації): 1) оптація, яка полягає у формуванні професійних і особистісних намірів, мотивів на основі усвідомленого вибору професії з

¹ Бондарчук О. І. Модель особистісного розвитку студентської молоді / О. І. Бондарчук // ВІСНИК. — 2009. — С. 49.

⁷ Семиченко В. А. Проблеми і пріоритети професійної підготовки [електронний ресурс] / В. А. Семиченко // Педагогічний дискурс. — 2007. — Вип. 1. — С. 119–127. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2007_1_28

урахуванням індивідуально-психологічних здібностей; 2) суб'єктивація професії (розкривається на основі рефлексивного змісту професійної діяльності у формі задоволеності роботою, професійним вибором, сформованими професійними цінностями тощо); 3) професійна адаптація, яка ґрунтується на процесі входження в професію, засвоєння нової соціальної ролі, професійне самовизначення, формування особистісних і професійних якостей, досвіду самостійного виконання професійної діяльності; 4) практично активна професіоналізація – формування професійної позиції, інтеграція особистісних і професійно важливих якостей та вмій у відносно стійкі професійно значущі напрями академічної діяльності, кваліфіковане виконання професійної діяльності; 5) професійна майстерність, що виявляється при самореалізації особистості в професійній діяльності, але зароджується ще у процесі професійної підготовки *активного самопрояву і самоздійснення особистості, результатом якого є складне комплексне явище — сукупність нових характеристик і властивостей, набутих особистістю.*

Рис. Модель експлікації інтегральної структури особистісних якостей студентів у процесі професійної самоідентифікації

Виходячи з цього, особистісні властивості як інтегральні характеристики особистості студентів в процесі професійної самоідентифікації перебувають у тісній взаємозалежності, взаємодії, певній супідрядності як один з одним (і таким чином зумовлюють зміст і структуру), так і стосовно мотиваційно-ціннісного,

процесуального та результативно-критеріального компонентів інтегральної структури особистісних якостей студентів у процесі професійної самоідентифікації.

Отже, в цілому експлікацію інтегральної структури особистісних якостей студентів у процесі професійної самоідентифікації можна визначити як *розгортання особистісно-розвивального процесу, пов'язаного з діяльністю структур свідомості — мотивуванням, опосередкуванням, рефлексією, автономністю, спонтанністю тощо, які визначають професійну трансперспективу особистості.*

Крім того, ґрунтуючись на теоретичних дослідженнях проблеми, ми дійшли висновку, що, в цілому, експлікація інтегральної структури особистісних якостей у процесі професійної самоідентифікації особистості студента *є унікальним, безперервним процесом, який триває впродовж навчання у ВНЗ і пов'язаний з трансформацією та зростанням потреб, здібностей, інтересів та інших сутнісних характеристик та залежить від: ціннісних пріоритетів самоідентифікації; спрямованості та рівня соціально-психологічної зрілості, обумовлених соціокультурними вимогами суспільства, а також можливостями держави.*

Висновки й перспективи подальших наукових розвідок

Вивчення теоретичних напрацювань та узагальнення практичного досвіду дало змогу виявити низку суперечностей:

- між визначеними завданнями державної політики у галузі реформування сучасної вищої освіти у Європейському та світовому контексті і соціальними викликами і очікуваннями стосовно реальних можливостей традиційної системи підготовки;

- між потребою у висококваліфікованих фахівцях, компетентних у виконанні фахових виробничих завдань, здатних до креативності у нестандартних ситуаціях, з одного боку, та об'єктивними можливостями щодо задоволення як власних професійних амбіцій, так і потреб і викликів держави — з іншого;

- між актуалізацією природної тенденції до акмеологічної перспективи у процесі професійної самоідентифікації студентів та несформованими навичками конструктивної активності та категоріальної гнучкості мислення у проектуванні, реалізації та апробації альтернативних способів виробничої діяльності.

Залишаються поза увагою дослідників такі проблеми: спрямованість і результативність професійної підготовки студентів недостатньо відповідає потребам дієво-практичної готовності до реальної виробничої діяльності; у процесі вивчення фахових дисциплін теоретичні знання недостатньо інтегруються з професійними вміннями студентів реально виконувати фахові обов'язки; академічна діяльність студентів здійснюється переважно на емпіричному рівні у форматі екстраактивних дидактичних моделей; здійснення психолого-педагогічного моніторингу та впровадження спеціальних програм оптимізації

психолого-педагогічних умов процесу професійної підготовки має фрагментарний характер.

Таким чином, основою процесу професійної самоідентифікації студентів є актуалізація певних особистісних властивостей, які потенціюють успішне здійснення навчальної діяльності та здобуття професійної компетентності. Рівень професійної самоідентифікації обумовлений ступенем розвитку та ефективністю експлікації інтегральних психічних утворень, професійно та соціально значущих особистісних якостей.

Подальші дослідження експлікації інтегральної структури особистісних якостей студентів в процесі професійної самоідентифікації полягають у створенні спеціального методологічного підходу, в основу якого мають бути покладені принципи: об'єктивності (визначення чинників процесу самоідентифікації); конкретні підходи до їх оцінки; реексплікації особистісних якостей відповідно до рівня, форми і етапу здійснення (відображення відмінностей, кількісних і якісних змін об'єкта дослідження); моніторинг закономірностей та явищ з урахуванням відносин і зв'язків між ними.

Список використаних джерел

1. Бондарчук О. І. Модель особистісного розвитку студентської молоді / О. І. Бондарчук // ВІСНИК. — 2009. — С. 49.
2. Галецька І. І. Психологічні чинники професійної ідентифікації студентської молоді / І. І. Галецька, А. В. Пендюр // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти: наукові записки РДГУ. — 2007. — Вип. 37. — С. 39.
3. Зеер Э. Ф. Психология профессии / Э. Ф. Зеер. — М. : Академ. проект, 2003. — 336 с.
4. Карамушка Л. М. Технологія формування управлінської команди освітньої організації / Л. М. Карамушка, Н. І. Клокар, О. А. Філь // Біла Церква : КОПОПК. — 2008.
5. Кривоконь Н. І. Соціально-психологічні чинники професійної самоідентифікації фахівців системи соціального захисту населення : автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. психол. наук : 19.00.05 / Н. І. Кривоконь ; Ін-т психології ім. Г. С. Костюка АПН України. — К., 2002. — 20 с.
6. Пряжников Н. С. Профессиональное и личностное самоопределение / Н. С. Пряжников. — М. ; Воронеж, 1996. — 253 с.
7. Семиченко В. А. Проблеми і пріоритети професійної підготовки [електронний ресурс] / В. А. Семиченко // Педагогічний дискурс. — 2007. — Вип. 1. — С. 119–127. — Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/peddysk_2007_1_28

Tamara Solomka

**EXPLICATION OF PERSONAL QUALITIES OF THE STUDENTS
IN THE PROCESS OF PROFESSIONAL IDENTITY**

The article clarifies the concept of self-identification of students in the process of acquiring the skills of independent learning and research activities, commitment to self-development and achieving certain goals in their own vocational practice. Substantiates the dependence of the processes and phenomena that occur during training, the characteristics and peculiarities of the individual qualities that implicitly determine personal, academic and professional achievements in the academic, instrumental, technological, sociocultural, predictive and communicative spheres. Noted the existence of a crisis in modern scientific approaches to this aspect of the professiogenesis, which has a dual nature: on the one hand is the crisis of traditional forms of identity – a crisis of the traditional understanding of identity, which is manifested in the incompleteness and fragmentation developed to describe scientific apparatus.

The unifying principle that allows you to keep these aspects as a methodological criterion for the definition of identity in the training process, is the appeal to the sphere of consciousness in the manifestation of awareness of identity, emotions, social representations. Examines the phenomenon of professional identity in systemic-structural context as a complex cognitive, psychological and socio-structural manifestations, i.e. as a fact of consciousness, while simultaneously objectivity as a social and unique personal experience that provides an opportunity to examine forms of professional identity at different levels.

The concept of integrated explication of the structure of personal qualities of students in the process of professional identity is defined as the deployment of the personal educational process associated with the activities of the structures of consciousness that determine professional transperspective of the individual. The level of professional identity due to the degree of development and efficiency of the explication of the integral mental formations, professionally and socially important personal qualities. Ascertained the relevance of the creation of a special methodological approach to the establishment of factors of the process of explication and reexplication personal qualities of students under the level, forms and stages of professional identity.